UITTOCHT

Ad van Nieuwpoort

UITTOCHT

Laatste gesprekken, en gedichten van Huub Oosterhuis

2023 Prometheus Amsterdam

Aan Colet

aan Tjeerd

en

aan Trijntje

De opbrengst van dit boek komt ten goede aan het Huub Oosterhuis Fonds.

© 2023 Ad van Nieuwpoort en erven Huub Oosterhuis
Omslagontwerp Suzan Beijer
Foto omslag Joost van den Broek/ANP
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5429 5

Woord vooraf

Op de avond van paaszondag stierf Huub Oosterhuis. Op het feest van de 'uittocht uit alle slavernijsystemen van de wereld', zoals hij het noemde. Diezelfde middag nog zong zijn dochter Trijntje in de Amsterdamse Dominicus met zijn liedjes de sterren van de hemel. 'De steppe zal bloeien' zongen we met haar mee. En na dit concert stierf hij. Het kon gek genoeg niet mooier. Op deze paasdag 'werden zijn dagen vol', zoals de joodse Schrift het noemt.

Honderden liedjes schreef hij. Liedjes die raken, die ontroeren en die taal geven aan waar wij vaak geen taal voor vinden. Ze klinken wekelijks uit vele duizenden kelen. Of worden meegeneuried door hen die niet meer zingen kunnen. En die liedjes blijven we zingen tot we erbij neervallen. Maar waar kwamen die liedjes vandaan? Aan welke bronnen ontsprongen ze?

Daarover sprak ik met hem, ongeveer een jaar geleden. Een kleine serie gesprekken werd het. Bij hem aan de eettafel. Met een kleine camera en een microfoon op een bonbonschaaltje. Gelukkig liet zijn gezondheid het nog toe om naar aanleiding van zijn gedichten terug te gaan naar de oorsprong en de bedoeling van dit alles. Waar was het nu eigenlijk mee begonnen? Welke ontdekkingen liggen aan dat enorme oeuvre ten grondslag? Wat heeft

hem tot op het laatste moment wakker gehouden om zijn stem te verheffen als het ging om recht en gerechtigheid?

We hebben het over de ontdekking van de Bijbel. Niet als een bundeling in beton gegoten waarheden, maar als boek van uittocht en bevrijding. Als een politiek boek dat tot beslissingen aanzet. Over God, maar dan wel graag over die van Mozes en Jezus. Natuurlijk ook over zijn hartstocht voor het socialisme en over zijn diepe verbondenheid met prins Claus.

Een paar gesprekken waren het. En we waren nog lang niet uitgesproken. Maar dit was het voor nu. Dit zijn de laatste gesprekken, uitgewerkt door Kees Kok, de onvermoeibare wegbereider van Oosterhuis' werk in binnen- en buitenland. Wij willen hem bedanken en ook Colet van der Ven voor de geboden gastvrijheid. Dank ook aan Mai Spijkers die alles op alles zette om dit kleinood zo snel mogelijk na zijn uitvaartdienst in de Amsterdamse Westerkerk uit te kunnen geven.

Huub Oosterhuis is niet dood. Wij zullen hem blijven zingen: 'De dode zal leven!'

Ad van Nieuwpoort

1 Uittocht

Ben van religie niet

Ben van religie niet.
Heb wel de stem gehoord
van het bevrijdingsvisioen
dat gloedrood in de Joodse Bijbel
staat geschreven:

‘Gelijke rechten op geluk
de zachte krachten van de solidariteit
genade brood voor ieder mens

uittocht uit alle wrede slimme
martelende slavernijsystemen
ooit en steeds opnieuw bedacht.’

De stem die dit
tot mijn geweten spreekt
is god voor mij.

En als ik zing uitzinnig ingetogen
in eigen zieletaal, of Bach aanhoor:
’t gaat over dit, die god alleen

en verder godsdienst geen.

Huub, dit gedicht, 'Ben van religie niet', uit jouw recente poëziebundel Die wij denken *(2017), beweert dat jij niet van de religie bent – 'godsdienst geen' –, maar wel van de Bijbel en van de God van de Bijbel. Maar velen denken bij God en Bijbel juist wel aan religie, aan vroomheid, kerk, dogmatiek en hiernamaals. Dit gedicht vertelt een heel ander verhaal en dat lijkt ook de kern van heel jouw oeuvre. Hoe ben je op dat spoor gekomen?*

Dat weet ik niet zo precies. Mijn eerste dichtbundel uit 1960 heette *Uittocht*. Ik was toen al gefascineerd door het grote uittochtverhaal van het boek Exodus. Ik studeerde als jezuïet in opleiding onder andere filosofie en had mijn buik vol van Heidegger en dat soort gozers met hun 'Seinsvergessenheit' en 'Sein zum Tode'. En volgens Nietzsche was God ook nog dood. Daar voelde ik mij niet bij thuis. Ik kwam Psalm 114 tegen, een uittochtpsalm, over een god die 'rotsen verandert in vijvers, stenen in water'. Toen besloot ik maar eens het boek Exodus te gaan lezen. Ik snapte daar toen driekwart niet van, maar ik vond het wel zó spannend, ik las het als het ware met Egypte op de hielen. Het is een bevrijdingsverhaal over 'de kinderen van Israël'. Zo wordt dat volk genoemd. Aanvankelijk als vreemdelingen in Egypte terechtgekomen en groot gegroeid werden ze later zwaar onderdrukt. Ze moeten tichels sjouwen en meebouwen aan de piramides. Dan worden zij door Mozes opgeroepen om te vluchten en dat gebeurt uiteindelijk ook, na veel gesoebat met de

farao en tien Egyptische plagen. Daar gaan ze dan, de woestijn in, en daar is geen water. Ze lopen drie dagen en komen bij een vijver, maar dat water is bitter. Ze worden opstandig: 'Heb jij ons uit Egypte weggevoerd om ons in de woestijn te laten sterven?' roepen ze tegen Mozes. En die opstandigheid gaat in allerlei varianten het hele boek Exodus door, met als hoogtepunt die scène met het gouden kalf, dat door het volk nota bene wordt gepromoveerd tot 'de god die Israël uit Egypte heeft geleid'. Dat verhaal stond haaks op dat van die filosofen. Het bleek een heel ander verhaal. Een ontdekking werd het, die me altijd is bijgebleven. Ook met de vragen die het opriep. Daar zijn jaren overheen gegaan. Ik heb in Groningen Nederlands gestudeerd en daar ben ik ook begonnen liedjes te schrijven. Maar die hadden aanvankelijk weinig van doen met de Bijbel – met dat uittochtverhaal. Ik verwerkte er wel stukjes evangelie in, maar dat was alles.

In 1964 werd ik als priester gewijd en in 1965 benoemd als studentenpastor in de Studentenekklesia van Amsterdam, waar ik teksten schreef voor een nieuwe Nederlandstalige liturgie. Daar kregen we toen te maken met een collega die wilde trouwen, wat zou betekenen dat hij weg moest, want zo ging dat in de rooms-katholieke kerk. Wij hebben ons daartegen verzet en zijn gaan onderhandelen met de bisschop van Haarlem. Kardinaal Alfrink bemoeide zich er ook mee en sprak definitieve woorden als: dat gaat niet gebeuren, Rome vindt het niet goed. Toen hebben wij gezegd: dan gaan we buiten de verant-

woordelijkheid van de bisschoppen verder. Dat kon natuurlijk niet, maar we deden het. 95 procent van de Eklesiabezoekers stond daarachter. Intussen had ook ik besloten te trouwen, die andere collega haakte af, en daardoor kwam het allemaal zo'n beetje op mijn bord terecht. Een jaar later ben ik als gehuwd man voorgegaan in de eucharistie en dat was absoluut over alle Romeinse grenzen heen. Een preekje had misschien nog gekund, al werd dat ook algauw verboden, maar eucharistie door een getrouwde man was ondenkbaar. Ik kreeg dreigbrieven. Ze zouden me van het altaar sleuren. Het was een heftige strijd. De wereldpers deed er gretig verslag van.

Waar haalde je het lef vandaan? Velen zullen dat toen ook hebben gedroomd, maar jij deed het.

We hadden natuurlijk de tijd mee. Er waren tientallen priesters die uittraden en hun toog aan de kapstok hingen. En er kwamen nog veel meer die vonden dat er gehuwde priesters moesten komen. Dat werd vanzelfsprekend gevonden, de meerderheid van de katholieke bevolking vond dat. Dat was zelfs geënquêteerd, nota bene op last van Alfrink zelf. Maar mijn voorgaan in de eucharistie kostte ons de aanstelling als studentenpastores. We werden uit de kapel van het Ignatiuscollege, waar we elk weekend drie diensten hielden, gezet en trokken in 1971 naar de protestantse Amstelkerk. Daar ging het verder. Ik had toen het idee dat er iets fundamenteel nieuws moest

gebeuren. Die hele geschiedenis met de roomse kerk en onze eigen omgang met haar liturgische traditie lag achter ons, maar hoe nu verder?

Toen kwam ik op een feestje de rabbijn Yehuda Aschkenasy tegen. Hij was een overlevende van Auschwitz en doceerde judaïca (jodendom) aan de Katholieke Hogeschool van Amsterdam. Het klikte meteen. Na afloop vroeg ik of ik bij hem in de leer mocht, of ik mocht komen 'lernen'. Dat mocht. Een jaar lang ging ik elke dinsdag naar hem toe, in Hilversum. Ik kwam er binnen en hij zei: vraag maar. De eerste vraag die ik stelde ging over het begin van Psalm 14: 'De dwaas zegt in zijn hart: er is geen god.' Wat betekent dat, vroeg ik, wie is die dwaas? Een filosoof? We gingen lezen. Hij sloeg het Elia-verhaal op, over de wijngaard van Nabot, die koning Achab wilde kopen, wat Nabot weigerde, waarop Achab Nabots zoons vermoordde en de wijngaard in bezit nam. Achab was een 'dwaas'. Zo gingen we de hele Bijbel door, zo kwam ik er geleidelijk in en ben ik erin gebleven. Van Aschkenasy heb ik geleerd dat het uittochtverhaal de kern van de Bijbel is. Wij braken met de religie van de rooms-katholieke kerk, met haar dwingelandij. Wij wisten niet meteen hoe het verder moest, maar die gesprekken met Aschkenasy over de Bijbel hebben mij nieuwe grond onder de voeten gegeven. Ik leerde de Bijbel lezen als een politiek statement: 'uittocht uit alle wrede slimme / martelende slavernijsystemen / ooit en steeds opnieuw bedacht'. De wereld is nog altijd vol van slavernijsystemen. Daarom staat dat

bevrijdingsvisioen ook 'gloedrood [geschreven] in de Joodse Bijbel'.

Het gaat daarbij ook om een heel ander soort God dan de gangbaar religieuze. In de Bijbel is God de stem die tot mij spreekt over die uittocht. Bevrijder-God wordt hij in de Bijbel genoemd. Geloof in die God betekent ook een afscheid van die oude religieuze God. Religie, daar kom je vandaan, dat zit in je bloed. 'De mens is een religieus wezen' wordt gezegd. Maar daar moet je vanaf, daar moet je vrij van worden.

En dat politieke verhaal van bevrijding heeft jou heel je leven begeleid, daar heb je gedichten, liederen en essays over geschreven. Dat is de grond waarop je bent gaan staan.

Dat is de weg geworden van toen af. Behalve van Aschkenasy, met wie ik anderhalf jaar, ook buiten het 'lernen' om, ben opgetrokken, heb ik ook veel geleerd van Tom Veerkamp, met wie ik vanaf de middelbare school bevriend ben. Hij was lange tijd in Berlijn politiek actief en werkzaam onder socialistische jongens en meisjes uit onder andere Iran en Vietnam. Hij heeft de Bijbel gelezen vanuit zijn politieke engagement en naar een andere politieke toekomst toe. Dat heb ik van hem meegekregen.

Tegelijkertijd zit er in jouw werk, naast die politieke lijn, ook iets heel 'spiritueels' – al houd ik niet zo van dat woord.

Het is niet alleen een politieke attitude, je hele ziel wordt erin meegenomen. Die tweesporigheid is toch kenmerkend en uniek voor jouw oeuvre?

Ja, je zou kunnen zeggen dat daarin de religie doorwerkt, het religieuze. En dat heeft ook te maken met rituelen en spel. Als je bijvoorbeeld in Maastricht van het station naar de binnenstad loopt sta je op gegeven moment met je neus voor de Mariabasiliek. Opzij daarvan staat een Mariakapel met een zwarte madonna en daar worden honderden kaarsen per dag gebrand. En dat is écht, al begrijp ik er helemaal niets van. Ik weet natuurlijk dat het een tableau is binnen het grote Mariaverhaal, dat al begint in de eerste eeuwen van onze jaartelling. Maar dat mensen boodschappen doen en dan een kaars komen opsteken… Dat heb ik ooit wel gedaan toen ik in Maastricht theologie studeerde en af en toe preekte in de Mariabasiliek, maar nu niet meer. Ik vind dat ik me daardoor te veel identificeer met een verhaal en met een beleving die ik zelf niet heb. Zoals ik ook niet mee kan doen aan carnaval. Dat lijkt een beetje op elkaar. Als dat Mariabeeld door Maastricht wordt gedragen met vaandels en bloemen en liederen lijkt dat op een carnavalsoptocht. Dat zijn belevenissen die de Maastrichtenaar niet weg kan denken en die hij trouw blijft.

Je hebt dus zelf een heel letterlijke uittocht beleefd, met alle gevolgen van dien, ook voor jezelf. Je moest alles opnieuw

opbouwen, met al die huizen die je hebt gesticht [De Populier, De Balie, de Rode Hoed, De Nieuwe Liefde]. Ben je veel vrienden kwijtgeraakt door de keuzes die je maakte? En heb je ooit getwijfeld?

Ik ben veel contacten, hele en halve vrienden kwijtgeraakt toen ik uit de jezuïetenorde werd gezet. Dat gebeurde op bevel van Rome. 'Der Papst hat geweint,' werd mij gezegd, de paus had gehuild om alles wat ik over de kerk en de misstanden daarin had gezegd. Het waren spannende tijden, woestijnjaren.

Getwijfeld heb ik nooit. Ik vond het volkomen evident dat het moest gebeuren. Nu. Dat wij het moesten doen. Dat vond die gemeente ook. En we groeiden, er kwamen mensen van anderen huize. Op de VU speelde toen de affaire rond de theologen Herman Wiersinga en Harry Kuitert, dat ging over de zogenaamde 'verzoeningsleer'. Er stroomden een heleboel mensen van de VU naar de Amstelkerk, er zaten een paar VU-professoren in het koor van de Ekklesia. Zo kwamen verschillende werelden samen. De helft van de Ekklesiagangers was na een paar jaar protestant en de katholieken wisten op den duur niet meer wat katholiek zijn betekende. Wij deden wat we moesten doen: preken over de Bijbel, over uittocht en bevrijding. Zo kwam een nieuwe beweging op gang, met een nieuwe liturgie, een andere manier van samenkomen, met een andere taal en andere muziek…